

Vafiq YUSIFLI,
filologiya elmləri doktoru

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında mühüm xidmətlər olan bir insan-Cəfər Xəndan Hacıyevi bu gün yad etmək, xatırlamaq mümkün deyil. Ona görə ki, Cəfər Xəndan 105 il bundan əvvəl, gözəl məşhur günlərinin birində dünyaya göz açmışdı. Doğulduğu yer qədim Azərbaycan şəhəri İravan idi. Cəfər Xəndanın uşaqlığı ağır ehtiyac və məhrumiyyətlə keçib: ata-anasını itirib, Gəncədə uşaq evində yaşayıb, orada Pedoqoji texnikum bitirib, 1925-ci ildən isə Bakıya köçüb, API-nin dil və ədəbiyyat fakültəsini bitirib. Bundan sonra onun bütün fəaliyyəti mətbuatla, müəllimliklə bağlı olub, o, Ədəbiyyat İnstitutunda şöbə müdiri, Yazıçılar İttifaqında təşkilat katibi vəzifələrində çalışıb. Böyük Vətən müharibəsi illərində siyasi rəhbər və jurnalist kimi ordu sıralarında olub. Ordudan tərxis edildikdən sonra BDU-da filologiya fakültəsinin dekanı, kafedra müdiri kimi fəaliyyət göstərmiş. 1950-1954-cü illərdə isə universitetin rektoru olmuşdur.

Cəfər Xəndan filologiya elmləri doktoru, professor idi və öz dövrünün ən nüfuzlu ədəbiyyatşünaslarından biri idi. Əlli dörd ildir ki, biz onu sıralamıza götürürük, lakin bir həqiqət şəkscidir: alimin pəkliyi zəhmətlər hədəf gəlməmiş, yazdığı əsərlərin bir çoxu öz əli sənəbləni itirmişdir.

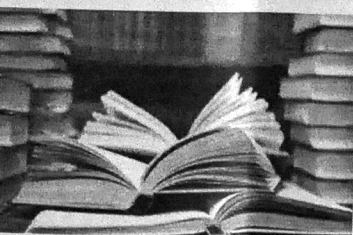
Təqədd və ədəbiyyatşünaslığımızın inkişafında hər bir mərhələnin öz spesifik xüsusiyyətləri var. Cəfər Xəndanın elmi, pedoqoji fəaliyyəti keçən əsrin 30-cu dövrünün ikinci yarısından başlayıb. Bu illərin ilk məqalələrini çap edilən Cəfər Xəndan fəali bir şəkildə müasir ədəbiyyat problemləri ilə məşğul olub. Amma onu maraqlandıran və bütün ömrü boyu tədqiqə həvəsindən bir mövzu var idi ki, o, əvvəlki illərdən o mövzuya girsin. O, böyük satirik şairimiz Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığa xüsusi önəm verir. "Səbir" adlı ilk monoqrafiyası Azərbaycan

ədəbiyyatşünaslığında sabirsənəsləşmənin təməli hesab edilən biri kimi əvəzlidir. Bu kitab Cəfər Xəndanın elmi fəaliyyət prinsiplərini öz içində özüməyənəşdirdən, klassik irs "müasir gözle oxumayın" başlıca yönü nü ayınladırdır əsər oldu. Monoqrafiyada Sabir və zamanı, Sabir və dövrün ədəbi mühiti, Sabir və müasir ədəbiyyatımız kimi problemlər ətrafında elmi-nəzəri mülahizələr xüsusi maraq doğurdu. Ümumiyyətlə, Sabir mövzusu ömrünün axırına gədər Cəfər Xəndanın müraciət etdiyi mövzularından biri olub.

Alimin vəfatından sonra nəşr edilən "Sabir yaradıcılığının sənətkarlığı xüsusiyyətləri" adlı sənəbləli elmi monoqrafiyası fikrimizə, son əlli-əlli beş ildə sabirsənəsləşmənin əldə etdiyi ən böyük nailiyyətlərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Bu kitab ona görə əvəzsiz sayılır ki, burada elmi praktikə nəzəri müdaxilələri üzvi şəkildə sintezləndirib. Kitabda təkcə Sabir poetikası deyil, klassik və müasir Azərbaycan poeziyası fəonunda poetika məsələləri geniş şəkildə işlənmişdir. Çünki alimin öz sözləri ilə desək, poetika şairin yazdığı ədəbi yaradıcılıq qaydalarına necə əməl edib-əmələməsi ilə qalır, eyni zamanda ən nüfuzlu zövqü, duyğudurğusunu və sənətkarlığı xüsusiyyətlərini qiymətləndirmək işində də müəyyən rol oynayıb. Elə sənətkarın vardır ki, onun nainki mövdu əsərləri davam və inkişaf etdirir, hətti yeni-yeni bədi kəşfləri ilə onu zənginləşdirir, yeni istiqamət yönəldir. Sabir də məhz belə sənətkarlardan olmuşdur.

Bu monoqrafiyada Sabirin sənətkarlığı xüsusiyyətləri onun ədəbiyyatımızda ne kimi yeniliklər gətirməyi, öz müasirləri arasında ne kimi təsir etməyi və bir gair kimi əzəmətli klassik ədəbiyyatımıza müqayisədə müəyyənliyirdir. Cəfər Xəndan bu mənada Sabirin poetikasının əhəmiyyətini, onun poetik prinsiplərini, klassik poeziyamız sənətkarlığı cəhətdən inkişafında yeni bir mərhələnin başlıca spesifikasi kimi qiymətləndirir. Sabirin süjet qurmaq, möv-

zu və tip seçmək prinsiplərini, üslub sadəliyini, peyzaşa müraciətləri, bədi dilini zənginləşdirmə təsvir və ifadə vasitələrini araşdırın müəllifi, sənətkarın poeziyasında əldə oxucu nəzəri ilə oxunmayan sirləri, poetik möcüzələri kəşf etmişdir. Çünki xəmatizmə, ritorikaya və qeyri-bədi ifadəyə yad olan Sabir yaradıcılığı bu priyom ətrafında əli sənətkarlığın imkanlarını

aşkara çıxarıb. "Sabirin əsərlərində şair ən müsbət qəhrəmandır. O, öz simasında bu qəhrəmanın parlaq obrazını yaratmış, bu obraz "bənzərəm bir qocaman dağa ki, daryada durar" deyə əzəmətli görünüşi ilə mülyonların nəzərində qranit bir abidə kimi yüksəlmişdir. "Hophnoma" nəvələrdəki, qarışıklıqlar içində nur kimi parlayan və şairin başlıca ne müsbətlər gəldiyinin canı şəhidi olubuz" - bu fikir Sabirin böyüklüyünü, əzəmətini, poeziyaya xidmətinə sübut etməli özünə gətirir elmi arqumentlərə malik bir bədi prototip sayıla bilər.

Cəfər Xəndan da müasirdən oduğu bir sıra tədqiqatları kimi diqqət və qayğısını ədəbiyyat tarixçiliyimizin qarşısında duran operativ məqsəd və vəzifələr yönəlməmişdi. O, əsl ədəbiyyat tarixçisi idi. Onu təkcə ayırı-ayrı sənətkarların yaradıcılığı deyil, həm də ədəbiyyatın pəkliyi yollar maraqlandırır.

Cəfər Xəndanın maraq dairəsi, elmi-

tədqiqat istiqaməti təkcə klassik ədəbiyyat və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri ilə məhdudlaşmamışdır. Alimin çoxəhəlli elmi fəaliyyətində Azərbaycan mətbuatının, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının, müasir ədəbiyyatımızın bir sıra vacib problemləri də əhatə olunmuşdur. 1949-cu ildə "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında milli-azadlıq hərəkatı" adlı sənəbləli əsərinə

görsə Cəfər Xəndan filologiya elmləri doktoru adına layiq görülmüşdür. Bu əsər vaxtında yazılmışdır. Ona görə ki, hələ lazımlıca tədqiqat edilməmiş, öz elmi hallıni gözəylən Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra mühüm problemləri və "dərdləri" mövcud idi. Onları sistemli şəkildə öyrənmək və tədqiq etmək zərurəti ilk

defe professor Cəfər Xəndanın öhdəsinə düşdü. Cəfər Xəndanın öz bilavəsiti Cənubi Azərbaycanda olmuş, milli azadlıq hərəkatının yüksəlişi dövründə "Vətən yolu" qəzetində redaktor müavini işləmiş, orada şairlər məclisinin təşkilatlarından biri kimi ədəbi prosesin inkişafına və istiqamətinə müsbət təsir göstərmişdir. Cəfər Xəndanın S.Vurğun, S.Rüstəm, M.Müşfiq, R.Rza, S.Rəhimov kimi sənətkarın yaradıcılığına həsr etdiyi məqalələr, Yazıçılar İttifaqının plenum və məqalələrində müasir ədəbiyyata aidd mənzurə və çıxışların ədəbi prosesin inkişaf qanunauyğunluqlarının vaxtında izləyən bir təqədd-ədəbiyyatşünas kimi danışmağa haqq verir.

Cəfər Xəndanın C.Cəbbəli, M.Müşfiq və M.Cəlal haqqında həm sənəbləli məqalələri, həm də kiçik monoqrafiyaların çapdan çıxmışdır. Müşfiqi o, XX əsr Azərbaycan poeziyasının klassiki təqdim edirdi. Müs-

fiqə əla poetik keyfiyyətlər tapırdı ki, onlar sənətkarın yaradıcılığında özünəməxsusluğun, fərdi cizgilərin nüvəsi, müasir həyatdan doğan sağlamlı romantikləşməyə yoxlanmasına yol açırdı. Müşfiqin bənzərsizliyi, poetik talantı üzə çıxarmaq tədqiqatının hazır və məlum təhlil modelindən pəkəndirək ilk növbədə, şairin yaradıcılığında üzə çıxmayan, daxili mahiyyətə təzahür edən cəhətləri yönəldirdi. Bu xüsusiyyəti biz Cəfər Xəndanın Mir Cəlalə həsr etdiyi əsərdə də görə bilirik. Alim-tədqiqatçının ayırı-ayrı sənətkarlığının, übiyyəli münasibətlə yazdığı məqalələrdə də ilk növbədə, hər bir yazıcının ədəbiyyat tarixindəki yeri və mövqeyi, onu başqalarından fərqləndirən ümde əlamət və keyfiyyətlər ön plana çəkilir (Məsələn, "S.S. Axundovun yaradıcılığı", "N.Nərimanovun ədəbi fəaliyyəti", "Qocaman ədib" (A.Saığ haqqında) "İstədikləri şairimiz M.Müşfiq, "Xəlq şairi Mirzə Əli Möcüz Şəbüstəri" və s.).

Cəfər Xəndanın ədəbi-elmi fəaliyyəti onun ictimai, pedoqoji fəaliyyətindən ayrılıqda təsvir etmək qeyri-mümkündür. Elmi fəaliyyət prosesində ilkin çıxış qəməq, hansı tədqiqatın bünövrəsini qoymaq alim üçün nə qədər sərfəlidir, onun vətəndaşlığı keyfiyyətləri, ictimai mövqeyi, fəal həyat prinsipi də bir o qədər vacib və həyati olur. Cəfər Xəndanın tarixçiliyində, yaradıcılığında bir cəhətlərini - bir-biri ilə mənəviyan zəruri komponentlərin vətəndişi görürük. Onun pedoqoji fəaliyyəti sadəcə olaraq əli mektəblərdə müəhazirələr oxumaqla bitmədi (Cəfər Xəndanın müasirləri və tələbələri etiraf etmişlər ki, o, ən gözəl nəzəri-pedoqoji idi). Cəfər Xəndan yaxşı başa düşürdü ki, mövcud nəslin-gənə təqəddi və ədəbiyyatşünaslığının bilikli kadrar kimi yetişməsi üçün sənətlər və fəadlı iş gör-mək və onları da bu rühdə təbiyələndirmək lazımdır. Bu işə əli ki dərslilik, xüsusi, ədəbiyyat nəzəriyyəsinə əldərsliklər yazmağa ruhlandırıldı. Onun "Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı" (1939),

"Ədəbiyyat nəzəriyyəsi" (1940), "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" (1956) dərsliləri ədəbiyyatşünaslığımızın müasir ehtiyac hiss etmiş, sözün əsl mənasında hələ və su kimi lazımdı olduğu sahələrin, yaradıcılıq mövdu vəziyyətlərinin problemidir. Söz yox ki, Cəfər Xəndanın bu təşəbbüsünə sonralar digər müasirləri və alimlər kollektivinin sayıları ilə daha da zənginləşdi, yeni ədəbiyyat nəzəriyyəsi, XX əsr ədəbiyyat tarixi dərsliləri meydana çıxdı, əmmə C.Xəndanın dərslilərinə sonrakı müasirlər üçün əli istiqamət rolunu oynadı.

Elmin fəadisi əmmə təkcə külli miqdarda əsərlər çap etməklə, tədqiqatı, üzə çıxardığı ədəbi ictimaiyyətin öhdəsinə buraxmaqla məhdudlaşdırılmamalıdır, əsas məsələ odur ki, bu elmin fəal təbiyətçisiyə çevrilsin, yeniliyi vaxtında müdafiə edə bilsin. Cəfər Xəndan bu mənada vətəndaş tədqiqatçı idi.

Cəfər Xəndan pedoqoji fəaliyyəti illərdən onlarla aspanı, elmlər namizədi, fəal doktoru yetişdirmişdir. Təkcə bunu de-mək kifayətdir ki, akademiklərdən M.A.Dağdaş, H.Araslı, F.Qasimzadə, M.C.Əfərov, K.Talıbzadə, B.Vahabzadə, E.A-nın mübir üzvləri Ə.Mirshəmədi, A.Zamənov, professor Mehdi Məmmədov və b. pəkli ədəbiyyatşünaslığımızın elmi rəhbəri, yaxud opponenti Cəfər Xəndan olmuşdur.

Cəfər Xəndan eyni zamanda bədi yaradıcılıq və tərcümə ilə də məşğul olmuş, əli-rs kitabı çap etdirmiş. Nizamin bir sıra qəzəllərini, F.M.Axundovun "Püşkinin ölümünə "Şərq poeması" və başqa əsərləri dilimizə çevirmişdir.

Onun öz oğlu - Adil, Aqil və Rəfiq atalarına layiq oğlu kimi böyüdüldü, Adil Hacıyev akademik oldu, Rəfiq Zəkə şair və professor kimi məşhurlaşdı. Allah hər ikisinin ruhunu sağ ələsin. Aqil isə rus ədəbiyyatı müəhassisi, professorudur.

Cəfər Xəndan Hacıyevin qoyub getdiyi ədəbi-elmi irs yaşayır və yaşayacaqd!